

LİRİK ŞEİRLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MÜSTƏQİL İŞLƏRİN TƏŞKİLİ

Təlimə müasir yanaşmalar, yeni təhsil proqramı (kurikulum) ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişafını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Bu, xüsusən bədii əsərlərin tədrisində diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu da məlumdur ki, hər üç ölçüdə (vəzndə) yazılmış lirik şeirlərin öyrənilməsində müstəqil işlərin təşkili mümkündür. Bu işlərin təşkilində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişafının izlənilməsi vacibdir. Bu istiqamətdə apardığımız işdən nümunələrə nəzər salaq.

X.R.Ulutürkün V sinifdə tədris olunan “Oğul həsrəti” şeirini beşincilər həvəslə mütaliə edir, ondan təsirlənirlər. Bu, həmin əsərin öyrədilməsi prosesində müstəqil işlərin geniş tətbiqinə əlverişli şərait yaradır.

Birinci dərs saatında şagirdlərin diqqəti dərsləkdəki “Yada salın” başlıqlı suallara cəlb edildi:

- Torpaqlarımıza göz dikmiş düşmənlə mübarizəyə həsr edilmiş hansı əsərləri oxumusunuz?
- Bu əsərlərdə diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?

Şagirdlərin aşağı siniflərdə öyrəndikləri əsərlər üzrə yığcam müsahibə aparılır. Bu, əvvəlki biliklərlə yeni mövzunun əlaqələndirilməsi baxımından faydalıdır. Hazırladığımız tövsiyəyə uyğun olaraq şeirin müstəqil fərdi oxusu həyata keçirildi. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin köməyi ilə aydınlaşdıran şagirdlərə ilkin qavramanın səviyyəsini aşkara çıxarmağa imkan verən aşağıdakı tapşırığa cavab hazırlamaq təklif edildi:

- Şeirdə diqqətinizi daha çox çəkən nə oldu?
- Sizcə, müəllifi daha çox düşündürən nədir?

Hazırlanmış yazılı cavabların təhlili onları səviyyələrinə görə qruplaşdırmağa imkan verdi. Məsələn, I səviyyəli cavablarda mühüm cəhətlərin sezilməsi, əsərin məzmununa nüfuz edilməsi zəif təzahür edir. Bu səviyyə üçün səciyyəvi olan cavabların birində oxuyuruq:

– Şeirdə Qarabağın azadlığı uğrunda ölənlərin yada salınması diqqətimi cəlb elədi. Təbrizin məzar qonşularının adlarını unuda bilmirəm.

Məzar qonşuların yüz-yüz –
Namiq, Elşad, Aydın, Gündüz...

Şagird tapşırığın ikinci sualı cavabsız buraxmışdır.

II səviyyəli cavablarda fərqli vəziyyətlə üzləşirik: şagirdlər şeirdə onların diqqətini çəkən daha çox mətləblərin üzərində dayanır, müəllifin düşündürən, narahat edən məsələlərin bir qismini xatırladırlar. Belə cavablardan birində deyilir:

- Gənc, gözəl oğlunun ölümünə atanın inanmaması diqqətimi cəlb elədi:

Doğrudanmı səni tapdı
Ölüm, Təbrizim, Təbrizim!

Atanın oğul həsrəti çox güclüdür:

Gözlərində nur, təbəssüm,
Üzünə söykənsin üzüm,
Həsrətinə necə dözüüm...

Şair inanır ki, bu qan yerdə qalmayacaq, Təbrizin, Namiqin, Elşadın, Aydının – vətənimizin müdafiəsi uğrunda həlak olanların intiqamı alınacaq...

III səviyyəli cavablar əhatəli olmaları ilə seçilir. Bu cavablarda daha mühüm əlamətlərin üzərində dayanılmış, müəllifi düşündürən məsələlərin çoxu müəyyənləşdirilmişdir. Bu cavablardan birində deyilir:

- Şeirdə dərdli atanın yanıqlı səsi eşidilir:

Nəqbərəne gül düzərəm,
Gülüm, Təbrizim, Təbrizim!
Doğrudanmı səni tapdı
Ölüm, Təbrizim, Təbrizim!

O, dərdini, kədərini gizlətmir, göz yaşlarını saxlaya bilmir:

Getmə, öpüm izlərindən,
Bükülməyən dizlərindən,
Qoy saçılısın gözlərimdən
Selim, Təbizim, Təbrizim!

Şair vətənimizin azadlığı uğrunda şəhid olan, indi Təbrizin məzar qonşusu olan yüzlərlə gəncin intiqamının yerdə qalmayacağına inanır:

Məzar qonşuların yüz-yüz –
Namiq, Elşad, Aydın, Gündüz.
Yerdə qalmaz bu qan, sözsüz,

Zülüm, Təbrizim, Təbrizim!

Şair bu cinayətdə Kremlin əli olduğunu, erməni daşnaklarının onların göstərişi ilə hərəkət etdiklərini bildirir:

¹Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistri

Kremlin caynaqları iri,
Daşnaklar – vuran əlləri,
Göstər mənə cinayəti,
Bilim, Təbrizim, Təbrizim!

İlkin qavrama səviyyəsinin aşkara çıxarılması şeirin məzmununun öyrənilməsi üzrə işin daha səmərəli təşkilinə imkan yaratmışdır. Təklif olunan tapşırıq bütün sinif üçün nəzərdə tutulsa da, birinci və ikinci səviyyəli cavablar hazırlayan şagirdlərlə müəllim əlavə məşğul olmuşdur. Bunun nəticəsi cavablarda müşahidə edilmişdir.

Tapşırıq aşağıdakı məzmununda təqdim edilmişdir:

1. Aşağıdakı misralarda ifadə olunmuş fikri izah edin.

Köksünə baş qoyub bahar,
Məzar demə... Məzar – gülzar,
Bu sərgidir, ya laləzar?!
Laləm, Təbrizim, Təbrizim!

2. Aşağıdakı bənddə hansı fikir ifadə edilmişdir? Qısaca yazın.

Kremlin caynaqları iri,
Daşnaklar – vuran əlləri,
Göstər mənə cinayəti,
Bilim, Təbrizim, Təbrizim!

I səviyyəli cavablarda şagirdlər hər iki bənddə ifadə olunmuş fikirlərə münasibət bildirməyə səy göstərmişlər. Tapşırığın daha çox ikinci bəndinin üzərində dayayan şagirdlər müəllifin niyyətini anladıkların nümayiş etdirmişlər. Cavabların birində deyilir:

– Şəhidlərin qəbrinə düzülmiş güllər şairdə qəribə hisslər oyadır... O, cinayəti törədənləri bizə tanıdır. Kremlin, Moskvanın köməyi ilə ermənilərin bizə qarşı törətdikləri cinayətin cavabsız qalmayacağını bildirir...

İkinci səviyyəli cavablar daha əhatəlidir. Şagirdlər oxuduqlarına münasibət bildirməyə də çalışmışlar:

– Şəhidlərin dəfn edildiyi məzarlıq bir gülzarlığa oxşayır. Şair buranı həm sərgiyə, həm də laləzarlığa bənzədir...

Böyük cinayət baş vermişdir. Cihayətkar kimdir? Şairin fikrincə, Bu cür cinayətlərdə həmişə Kremlin – Moskvanın əli olur. Ermənilər – daşnaklar rusların havadarlığı ilə xalqımıza qarşı həmişə belə cinayətlərə əl atmışlar...

II səviyyəli cavablarla III səviyyəli cavabların arasında fərq nisbətən azalmışdır. Üçüncü səviyyəli cavablarda ümumiləşdirmə meyili duyulur:

– Övladının və bütün şəhidlərin məzarının saysız-hesabsız gül-çiçəklə bəzəndiyini görəndə şair heyrətlənir, sanki bahar gəlmişdir: Köksünə baş qoyub bahar...

Məzarlıq gülzara çevrilib, qərənfillərdən sanki sərgi düzəldilib. Şair heyrət içində özündən soruşur: Bu sərgidir, ya laləzar?!

Yüzlərlə gənc öldürülüb. Bu, cinayətdir. Bəs bu cinayəti törədən kimdir? Şair cinayəti törədənləri tanıdır: Kremlin caynaqları iri, Daşnaklar – vuran əlləri...

Kreml – Moskva xalqımıza həmişə düşmən olub...

Müstəqil işlərin təhlili zamanı təşkil etdiyim müsahibədə şeirin məzmunu ilə bağlı deyilməyənlərin xatırladılmasına, ümumiləşdirmə aparılmasına çalışdım.

Şeirin təhlili üzrə tapşırıqlar hazırlanarkən əvvəlki mərhələlərdə mənimsənilənlər diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Tapşırıq aşağıdakı şəkildə təqdim edilmişdir:

1. “Şeirdə şairin kədər əks olunmuşdur” fikrini doğru saymaq olarmı?
2. Şeirdə iki Təbrizdən söz açılmasına səbəb, sizcə, nədir?
3. Şəhid Təbrizin şeirdə “bəxtəvər”, “üzüağ” adlandırılmasının səbəbini necə izah edərsiniz?

Müxtəlif səviyyəli cavabların arasında yaxınlaşma olsa da, fərqli cəhətlər daha çoxdur. Məsələn, III səviyyəli cavablarda müşahidə edilən bəzi cəhətlər (əhatə edilən mətləblərin çoxluğu, ideya-məzmunu dərinə nüfuz etmə) II səviyyəli cavablarda ya yoxdur, ya da çox zəif əks olunub. Eləcə də II səviyyəli cavablarda əks olunanların bir qismini (mühüm əlamətlərin əhatə olunması) I səviyyəli cavablarda görmürük.

I səviyyəli cavablar üçün səciyyəvi olan işlərin birində oxuyuruq:

– Şeirdə şairin ancaq kədər hissi əks olunub. Oğlunun həlak olmasına şair inanmır. Onun göz yaşları sel kimi axır... Torpaqlarımızın azadlığı uğrunda şəhid olan Təbrizlə qədim şəhərimiz olan Təbrizin adı qoşa çəkilir.

Göründüyü kimi, şagird tapşırığın ikinci bəndində də nə tələb olunduğunu özü üçün aydınlaşdırma bilməmişdir.

II səviyyəli cavablar üçün səciyyəvi olan işlərin birində deyilir:

– Şeirdə şairin kədər hissi çox yer tutur. Ata kədər hissini gizlətmir, göz yaşları axıtıldığını bildirir: Qoy saçılınsın gözlərimdən Selim, Təbrizim, Təbrizim!

Amma şeirdə yalnız kədər hissi əks olunmayıb. Şair baş vermiş cinayətin intiqamının alınacağını da bildirir: Yerdə qalmaz bu qan, sözsüz, Zülüm, Təbrizim, Təbrizim!

Şair Təbriz şəhərini də xatırlayır, “Cüt Təbrizi qovuşduraq” deyir...

III səviyyəli cavablarda əsərin daha dərinə düşüldüyünü nümayiş etdirən məqamlar daha çoxdur:

– Əlbəttə, şeirdə şairin kədər hissəsinə geniş yer verilib. Bu hissə bütün bəndlərdə özünü göstərir. O, göz yaşları axıdır: Qoy saçılısın gözlərimdən Selim, Təbrizim, Təbrizim! Lakin şeirdə yalnız kədər hissi əksini tapmayıb. Şair inanır ki, bu cinayəti törədənlər cavab verməli olacaqlar. Günahsız tökülən qan yerdə qalmaycaq, günahkarlar cəzalarını alacaqlar. Şairin yanılmamışdı, şanlı ordumuz 44 günlük müharibədə düşmənlərdən layiqincə intiqam aldı...

Şair övladının adını Təbriz qoymuşdu. Azərbaycanı bütöv görmək onun ən böyük arzusu idi, “Cüt Təbrizi qovuşduraq” deyəndə bu arzusunu bildirirdi.

Vətən uğrunda ölənlərin oğlunu şair “bəxtəvər”, “üzüağ” adlandırır. Şəhidlik zirvəsinə yüksələn oğlunu bu cür adlandırmaqda şair haqlı idi...

“Can nənə, bir nağıl de!” şeirinin tədrisində tətbiq edilən müstəqil işlər üçün hazırlanmış tapşırıqların tələbləri daha da dərinləşdirilmişdir. Məsələn, “Can nənə, bir nağıl de!” şeirinin təhlilinə həsr edilmiş dərstdə təklif olunmuş tapşırıqda nənə və nəvə obrazlarının səciyyələndirilməsi ön plana çəkilmişdir. Tapşırıq aşağıdakı məzmununda təqdim edilmişdir:

1. Nənə obrazı ilə bağlı sizdə hansı təəssürat yarandı, o, diqqətinizi hansı cəhətlərinə görə cəlb etdi?
2. Nəvə obrazını necə təsvir edirsiniz, onun xasiyyətindəki başlıca cəhətlər hansılardır?

I səviyyəli cavablarda obrazların səciyyələndirilməsinə yanaşmada irəliləmə müşahidə olunur. Bu səviyyəyə aid edilmiş cavablarda obrazların xarakterinə başlıca cəhətlər müəyyənləşdirilir. Lakin həmin cavabları hazırlayan şagirdlər obrazlara şəxsi münasibətlərini bildirməkdə çətinlik çəkirlər. Bu səviyyə üçün səciyyəvi olan cavablardan birində yazılır:

– Nənə mehribandır, nəvəsini çox istəyir. Nəvəsi ilə şirin dillə danışan nənə onun qayğısına qalır, arzularını yerinə yetirməyə çalışır. Nəvə də nənəni çox istəyir. O, müharibədə olan atasını xatırlayıb kədərlənir...

II səviyyəli cavablarda fərqli vəziyyət müşahidə olunur. Belə cavablarda hər iki obrazın xarakterindəki başlıca cəhətlərin aydınlaşdırılmasına, onlara şəxsi münasibətlərin bildirilməsinə səy edilmiş, buna, əsasən, nail olunmuşdur. Səciyyəvi cavabların birində deyilir:

– Nənə nəvəsini çox istəyir, ona nağıl danışır, suallarına cavab verir, qayğısına qalır... O, mehribandır, şıltaqlıq edən nəvəsi ilə səbirlə danışır...

Atasını xatırlayıb köksünü ötürən, kədərlənən nəvəsini o şirin dillə ovundurur:

- Ömrüm – günüm, körpə quzum, qurban olum adına,
Niyə köks ötürürsən o düşəndə yadıma?
Atan yazır: – Hələ xoşdur bu tərəfdə havalar.
Deyir, oğlum darıxmasın, görüşərik bu bahar...

Mən nənə obrazımı çox sevdim. Onun mehriban gözləri, ağ saçları tez-tez gözümün qarşısına gəlir...

Bu qəbildən cavablar məzmunca III səviyyəli cavablara xeyli yaxınlaşmışlar. III səviyyəli cavablarda isə əhəmiyyətli irəliləyiş olmuşdur. Belə cavablarda əsərə tez-tez müraciət olunduğunu, şəxsi münasibətin ifadə edildiyini müşahidə etmək mümkündür. Cavabların birində oxuyuruq:

- Nənənin elə ilk sözlərindən hiss olunur ki, o, çox mehribandır:
  - Ay nənə, bir nağıl da de!
  - Ömrüm-günüm, yat daha,
Hamısını indi desəm, nağıl qalmaz sabaha.
  - Can nənə, de birini də.
- Ağrın alım, sözə bax.

Evimizdə səndən savay, görheç varmı bir oyaq?
Gecə keçib, ev soyuyub, həmir gəlmiş ocaqdan;
Taxt üstündə məstan pişik, odur, yatıb bayaqdan,
Ört üstünü, dərdin mənə, bax, eşikdə yel əsir...

O, nəvəsini sevən, onun qayğısına qalan, onunla şirin dillə danışan, onu ovunduran bir nənədir...

Bədi əsərlərin öyrənilməsi mərhələlərinin (oxu, məzmunun mənimsənilməsi, təhlil) hər birində müstəqil işlərin təşkili, onların əlaqələndirilməsi və sistemli tətbiqi şagirdlərdə mütəqilliyin və fikri fəallığın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynoğlu S., Həsəni B., Səfərova Ə., Quliyev Ə. Ədəbiyyat. 5-ci sinif üçün dərslik. Bakı, “Bakı” nəşriyyatı, 2020.
2. Hüseynoğlu S. Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim. Bakı, 2009.
3. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim (müəllimlər üçün vəsait). Bakı, 2007.

LİRİK ŞEİRLƏRİN TƏDRISİNDƏ MÜSTƏQİL İŞLƏRİN TƏŞKİLİ

Xülasə

Təhsilənlərdə mütəqilliyin, fəallığın, təşəbbüskarlığın inkişaf etdirilməsi dövlətin və cəmiyyətin məktəbin qarşısında qoyduğu mühüm vəzifələrdəndir. Bu vəzifə digər fənlər kimi, ədəbiyyatın da keyfiyyətli tədrisini zəruri edir. Şagirdlərdə zəruri bacarıqların inkişaf etdirilməsi isə ilk növbədə müstəqil işlərin təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ədəbiyyat dərslərində müstəqil işlərin təşkili imkanı çox genişdir. Etiraf edilməlidir ki, müstəqil işlərin daha çox bədi əsərlərin öyrədilməsi prosesində tətbiq edilməsinə ciddi ehtiyac duyulur. Məqalədə lirik şeirlərin tədrisində mütəqil işlərin təşkili yolları üzərində dayanılmış və belə işlərin sistemli tətbiqinin üstünlükləri şərh edilmişdir.

Açar sözlər: mütəqillik, müstəqil iş, lirik şeir, oxu, məzmun, təhlil.

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK ON TEACHING LYRICAL POEMS

Summary

The development of independence, activity and initiative in students is one of the important tasks set by the state and society in front of schools. This task, like other modules, necessitates the quality teaching of literature. And the development of the necessary skills of students firstly depends on the organization of independent coursework. The possibility of organizing independent coursework in Literature lessons is very wide. It should be highlighted that there is a serious need to apply independent coursework to a greater extent in the process of teaching artistic works. The article focused on the ways of organizing coursework in teaching lyric poems and commented on the advantages of the systematic application of such work.

Keywords: independence, independent work, lyric poem, reading, content, analysis.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ОБУЧЕНИЮ ЛИРИЧЕСКИМ СТИХОТВОРЕНИЯМ

Резюме

Развитие самостоятельности, активности, инициативы у учащихся является одной из важных задач, которые ставит государство и общество перед школой. Эта задача, как и другие предметы, требует качественного преподавания литературы. Развитие необходимых умений у учащихся зависит прежде всего от организации самостоятельной работы. Возможности организации самостоятельной работы на уроках литературы очень широки. Следует признать, что в процессе обучения художественному творчеству существует серьезная потребность применять более самостоятельную работу. В статье акцентировано внимание на способах организации самостоятельной работы при обучении лирическим стихотворениям и объяснены преимущества системного применения таких работ.

Ключевые слова: самостоятельность, самостоятельная работа, лирическое стихотворение, чтение, содержание, анализ.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova